

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

יסודות ומבוא להלכות תפילה (יחידה 6)

סמיכת גאולה לתפילה

יחידה מספר 6

ביחידה הקודמת למדנו על זמני תפילות מנחה וערבית. סיימנו את היחידה בקושיית הראב"ד על הרמב"ם – האם אין בהקדמת תפילת ערבית לפני צאת הכוכבים ויתור על סמיכת גאולה לתפילה? ביחידה זו נציע שלוש תשובות אפשריות שהרמב"ם עונה לראב"ד. בכדי לעמוד על עומקן כראוי, נעמיק במשמעות חובת סמיכת גאולה לתפילה, מחשבתית והלכתית.

בפשטות "סמיכת גאולה לתפילה" היא להצמיד את תחילת תפילת העמידה לברכת 'גאל ישראל' (אם כך, מדוע זה נקרא "סמיכת גאולה לתפילה", ולא "סמיכת התפילה לגאולה"? על כך בהרחבה הראשונה). לפי חלק מהראשונים סמיכת הגאולה איננה מסתכמת בסמיכת ברכה זו בלבד, אלא משמעותה היא סמיכת קריאת שמע בברכותיה, המגיעות לשיא מסוים בברכת "גאל ישראל", לתפילת העמידה, כפי שנלמד בהמשך היחידה. מבחינה זו, ברכות קריאת שמע משמשות בשני תפקידים – א. ברכות הסובבות את קריאת שמע. ב. ברכות המכינות לתפילה.

מבחינת חלוקה זו, היחידה הנוכחית עוסקת בפן השני – איך הברכות הללו מכינות לתפילה. ביחידה הבאה נשלים את היחס בין סמיכת גאולה לתפילה לבין היחידה הקודמת, היכולת להקדים את זמן תפילת ערבית לזמן הקודם ליכולת לקיים את מצוות קריאת שמע, והיחידה אחריה תעסוק בפן הראשון – משמעות היות הברכות הללו סובבות את קריאת שמע.

סמיכת גאולה לתפילה

האמוראים בירושלמי עוסקים במעלת סמיכת גאולה לתפילה.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק א הלכה א

מר רבי זעירא בשם רבי אבא בר ירמיה: שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה, תכף לנטילת ידים ברכה, תכף לגאולה תפילה. תכף לסמיכה שחיטה "וסמך ושחט". תכף לנטילת ידים ברכה, "שאו ידיכם קדש וברכו את ה'". תכף לגאולה תפילה "יהיו לרצון אמרי פי", מה כתיב בתריה? "יענך ה' ביום צרה".

אמר רבי יוסי ברבי בון: כל מי שהוא תוכף סמיכה לשחיטה, אין פסול נוגע באותו קרבן, וכל מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה אין השטן מקטרג באותה סעודה, וכל מי שהוא תוכף לגאולה לתפילה אין השטן מקטרג באותו היום....

אמר רבי אמי: כל מי שאינו תוכף לגאולה תפילה, למה הוא דומה? לאוהבו של מלך שבא והרתיק על פתחו של מלך. יצא לידע מה הוא מבקש, ומצאו שהפליג, עוד הוא הפליג

❖ הרחבות – האם מסמיכים את הגאולה לתפילה, או את התפילה לגאולה?

רבי יוסי ברבי אבין אומר שאם מסמיכים את הדברים הללו, לא נוצר מקום לפגיעה בהם, זה משפיע על התנהלותם. הקרבן לא יפסל אם יסמך את הסמיכה לשחיטה, לא יהיה קטרוג על הסעודה אם יסמוך את נטילת הידים לברכה, והשטן אינו מקטרג ביום בו סומכים את הגאולה לתפילה.

הן בנטילה¹ והן בסמיכה ישנו חשש שחוסר ריכח ותשומת לב יפגעו ברצף המצוות. אם כך, לכאורה מכנה משותף בין אלו הוא החשש שחוסר ריכח ותשומת לב יפגעו בהם. לכן יש לוודא שייעשו בסמיכות וברצף, באופן שאינו מאפשר לדברים אחרים להיכנס ביניהם.

ברם, לכאורה יש הבדל בין הקרבת הקרבן לבין נטילת הידים.

לכאורה הסמיכה מקנה לשחיטה את משמעותה. אין חובה לשחוט בהמות, באופן כללי. גם אם מדובר בבהמה שהוקדשה, הסמיכה מגדירה את תפקיד הקרבן בפועל. בסמוך להקניית המשמעות, מיד יש לשחוט.

הברכה מקנה לנטילה את משמעותה (שוב, בלא להיכנס לשאלה אם מדובר בנטילה לפני הסעודה או מים אחרונים). ראוי ונכון לשטוף ידיים (לפני ואחרי הסעודה) ללא קשר להלכה. אך הנטילה נתפסת כמצווה (או לכל הפחות חלק ממנה) אם היא סמוכה לברכה.

מהו האופי של הסמכת הגאולה לתפילה?

אם נשווה את ההסמכה הזו למודל של הקרבן, לכאורה המשמעות תהיה שאין זה ראוי להתפלל בלא הזכרת הגאולה. הגאולה מקנה לתפילה את משמעותה.

¹ לכאורה זה נכון הן ביחס למים ראשונים והן ביחס למים אחרונים, ואכמ"ל.

אם נשווה למודל של נטילת ידיים, הרי שנמצא את ההיפך – כשם שהברכה הופכת את הנטילה למשמעותית, כך התפילה הופכת את הזכרת הגאולה למשמעותית. הזכרת הגאולה שלא בסמיכות לתפילה היא כנטילה ללא ברכה. כלומר – המעשה נכון, אך הוא לא נעשה בצורה שלמה.

דבר זה מוביל אותנו למשל של רבי אמי. מי שאינו תוכף לגאולה תפילה, דומה למי שדופק על דלתו של המלך.² מי שדפק על דלתו של המלך, כדאי מאוד שיהיה מוכן לכך שהמלך יצא אליו. יש לציין שגם כאן ניתן לקרוא את המשל בשני כיוונים –

- א. המטרה המרכזית היא עצם המפגש. כאשר אנחנו נפגשים עם אנשים שאנחנו אוהבים, איננו קובעים רשימת נושאים לשיחה. השיחה נותנת למפגש תוכן, אך תוכן המפגש פחות קריטי מעצם המפגש. הדפיקה מייצרת את המפגש, זה החלק החשוב. כאשר המלך יוצא אלינו ואנו עומדים לפניו, הגענו ליעד. אם כך, הדפיקה היא החלק המשמעותי. אך מי שאינו מגיע עם תוכן מוכן, המפגש יהיה דל. לפי כיוון זה, הזכרת הגאולה מייצרת את המפגש בינינו לבין הקב"ה, את האפשרות להתפלל לפניו. אך עלינו להגיע מוכנים למפגש.
- ב. הדפיקה מכינה את המפגש, אך היא איננה המפגש עצמו. המפגש עצמו תלוי בתוכן שיוצקים לתוכו. כלומר – התפילה היא העיקר. בכדי להגיע לתפילה בצורה מוצלחת, צריכים לדעת איך לדפוק נכון על דלתו, על ידי ברכת הגאולה.

לפי הכיוון הראשון, הסמכת הגאולה לתפילה נועדה להפוך את **הזכרת הגאולה** למשמעותית. הזכרת הגאולה עושה את פעולתה (היא מייצרת את המפגש), אך הסמכתה לתפילה תתן תוכן לכך. לפי הכיוון השני, הזכרת הגאולה מכינה את הקרקע **לתפילה** הבאה אחריה. התפילה היא העיקר. הזכרת הגאולה היא כלי להגעה למפגש, אך איננה המטרה. אין טעם לדפוק על הדלת אם אין מה לומר כשהצד השני עונה.

קשה להתעלם מאי נוחות מסוימת שעשויה ללוות את קריאת המשל. הזכרת הגאולה משמשת כלי להביא את הקב"ה לדלת. האם אין מטרה עצמאית לכך שאנו מודים לקב"ה על גאולתנו ופדות נפשנו? אם איננו עוברים משם לתפילה, האם אין משמעות להודאה זו, בפני עצמה?
יתרה מזו, עיקר תוכן התפילה היא בקשת צרכינו. לכאורה היינו חושבים שהודאה על ניסיו של הקב"ה גדולה מבקשות אלו!
תלמיד רבינו יונה מבאר בשמו מדוע הסומך גאולה לתפילה הוא בן העולם הבא. תירוציו יסייעו בפתרון הקושיה הזו –

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף ב עמוד ב

וכי מפני שסומך גאולה לתפילה יש לו שכר כל כך שיהיה בן עולם הבא?

- א. ואומר מורי הרב שהטעם שזוכה לשכר גדול כזה מפני שהקב"ה, כשגאלנו והוציאנו ממצרים, היה להיותנו לו לעבדים, שנאמר "כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים", ובברכת גאל ישראל מזכיר בה החסד שעשה עמנו הבורא, והתפלה היא עבודה, כדאמרינן "ועבדתם את ה' אלהיכם" זו היא תפלה, וכשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל מיד, מראה שכמו שהעבד שקונה אותו רבו חייב לעשות מצות רבו, כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא ושהוא עבדו ועובד אותו. וכיון שמכיר שהוא עבדו מפני שגאלו ועושה רצונו ומצותיו, נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העולם הבא
- ב. ועוד אמר מורי נר"ו טעם אחר: מפני שכשמזכיר גאולת מצרים ומתפלל מיד, הוא מראה שבוטח בה' בתפלה, כיון שמבקש ממנו צרכיו, שמי שאינו בוטח בו לא יבקש ממנו כלום. וכן נראה באלה שמות רבה, בפרשת בא אל פרעה, שאומר לשם שכשראו ישראל הנסים והנפלאות שהיה עושה עמהם הבורא שלא כטבעו של עולם בטחו בו, ועל זה נאמר "וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה'", וגוי וכיון שמזכיר עכשיו אותה הגאולה שבטחו אבותינו בה' והצילם ומתפלל מיד, נמצא שגם הוא בוטח בו שיענה אותו, כמו שענה לישראל בעבור שבטחו בו. ומפני זה מזכיר אותה הגאולה ומתפלל מיד, והבטחון הוא עיקר היראה והאמונה, ולפיכך זוכה בסיבתו לחיי עולם הבא

² בשיר השירים, בישור הגאולה נעשה על ידי הקב"ה (הדוד, במשל). שם "קול דודי דופק". כשאנו מתפללים, אנו עושים את המאמץ שלנו להביא את הגאולה, אוהבו של מלך המרתיק על דלתו של המלך.

בתירוץ הראשון, רבינו יונה מתמקד בעול המצוות שקבלנו בגאולה. התירוץ השני מתמקד באמונה ובטחון בה' יתברך הצריכים לנבוע מן הגאולה.

יש כאן התייחסות לשני פנים של התפילה – א. עבודת ה'. ב. בקשת צרכינו ממנו.

בפן של עבודת ה', לפני שאנו מקיימים את מעמד עבודתו, אנו מזכירים את הרקע והסיבה לעבודתו. במושגים של המשל, הדפיקה על הדלת היא הזכרת הרקע וההקשר שמאפשר את הפנייה. משהזכרנו את השתלשלות האירועים שהובילה להיותנו לו לעבדים, מן הראוי שמיד נעשה את מעשה העבדים ונתפלל לפניו.

אם הנושא הוא נועם עול עבודתו, מובן גם מדוע נכון לייצר את הרצף של קריאת שמע = = הזכרת יציאת מצרים והגאולה = = תפילה. מקבלים את עול מלכותו, מזכירים את הרקע לקבלה זו, ועוברים לעבודתו. כך נראה שלומדים בעלי התוספות –

תוספות מסכת ברכות דף ט עמוד ב

כל הסומך גאולה לתפלה אינו נזוק - וא"ת והלא כל העולם סומכין גאולה לתפלה, ומאי רבותיה דרב ברונא דלא פסיק חוכא מפומיה? ויש לומר דהכי קאמר כל הסומך גאולה לתפלה כותיקין, שקורין קריאת שמע קודם הנץ ותפלה לאחר הנץ

סמיכת הגאולה לתפילה, לשיטתם, איננה מסתכמת בעצם תחילת תפילת העמידה מיד אחרי ברכת גאל ישראל. היא קשורה לכל המהלך, המתחיל בקבלת עול מלכות שמיים בקריאת שמע בזמן שיאפשר לברך את ברכת גאל ישראל ולהתחיל את תפילת העמידה בזמן האידיאלי. תפיסה זו מתחברת היטב עם התירוץ הראשון של רבינו יונה.³

בפן של בקשת הצרכים, רבינו יונה מדגיש את הבטחון. האמונה בגאולה ובכוחו של הקב"ה צריכה לעמוד למבחן – האם באמת ברור לנו שהוא קיים ובעל היכולת להושיענו? לכן הזכרת הגאולה איננה מוכיחה את עצמה אם איננו מתפללים. התפילה מביעה את קבלתנו את מצב התלות בו. הדפיקה על הדלת אכן איננה שלמה עד שנראה שאנו באמת מאמינים בה. דהיינו – מתרגמים את הזכרת הגאולה שהייתה, לפנייה אליו ובקשה של גאולה עתידית, וכן של כל צורך אחר. במשל, הדפיקה על הדלת אומרת שאנחנו מבקשים מפגש. כלומר, אנחנו מודעים לתלותנו בו. הקב"ה משיב – האמנם? בשלב זה, כדאי שנהיה מוכנים להוכיח את אמונתנו בגאולתו בעזרת התפילה.

הצד השווה לביאורים הללו הוא שהזכרת הגאולה איננה שלמה (מבחינת עבודתו או מבחינת הבטחון בו) אם היא איננה סמוכה לתפילה.

מדברי רש"י, המבאר את המשל שבירושלמי, משמע שהמוקד הוא התפילה –

רש"י מסכת ברכות דף ד עמוד ב

יהיה אדם מקרב להקדוש ברוך הוא אליו, ומרצהו בתשבחות וקלוסין של יציאת מצרים, והוא מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו

הזכרת הגאולה מכינה את הקשר בין האדם לבין הקב"ה לתפילה. מפירושו של רבינו יהונתן מלוניל נשמע שהסמכת הגאולה לתפילה מכינה את האדם לתפילה –

רבינו יהונתן מלוניל על הרי"ף מסכת ברכות (לפי דפי הרי"ף) דף ב עמוד ב

כיון שסומך גאולה לתפלה בודאי מתכוין בתפלתו, ומי שמתכוין בתפלתו מודה שיש לו אלוה יודע מצפוננו ונגע לבבו, ולפיכך הוא ירא כל היום מחטוא לו

אם נחבר דברי רש"י והרי"ף מלוניל, יתכן והמשמעות היא שיש בעייתיות בפנייה לקב"ה ללא הקדמת שבח. אין כאן עצה פסיכולוגית מעשית בלבד (תפתח בשבחים ואז תוכל לבקש), אלא התפילה שבאה כבקשה שונה במהותה מתפילה המגיעה ממקום של הבנת הקשר כראוי. יתכן זו כוונת הרי"ף מלוניל ב"כוונה" שיש למתפלל העובר מן הגאולה אל התפילה, ומכך מגיעים לאותה יראת שמיים שהוא מדבר עליה. הכוונה העולה מתוך הזכרת הגאולה מכוונת לבקשה הכרוכה ביראת שמיים.⁴

³ בהרחבה הראשונה הבאנו את דברי הרמב"ם, המתחברים היטב לדברי בעלי התוספות.

⁴ לולא דמסתפינא, אפשר לפרש שהראשונים הללו ניגשים לשני צדדים הפוכים. הרי"ף מלוניל מדבר על האדם המתקרב לקב"ה על ידי הסמכה זו. לעומת זאת, רש"י מדבר על הקרבה של הקב"ה לאדם [כלשון רש"י "והוא מתקרב אליו].

עולה שלפי ביאורי רבינו יונה, מטרת הסמכת הגאולה לתפילה היא העצמת הזכרת הגאולה (העמדתה למבחן).
לפי רש"י והר"י מלוניל, הסמכת הגאולה לתפילה נועדה להעצים את התפילה.

הסמכת גאולה לתפילת ערבית

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ז עמוד ב

אמר ר' יוחנן: קורא קריאת שמע ומתפלל. מסייע ליה לרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן: איזהו בן העולם הבא? - זה הסומך גאולה לתפילה של ערבית. רבי יהושע בן לוי אומר: תפלות באמצע תקנום. במאי קא מפלגי? אי בעית אימא קרא, אי בעית אימא סברא. אי בעית אימא סברא, דרבי יוחנן סבר: גאולה מאורתא נמי הוי, אלא גאולה מעלייתא לא הויא אלא עד צפרא; ורבי יהושע בן לוי סבר: כיון דלא הויא אלא מצפרא, לא הויא גאולה מעלייתא. ואיבעית אימא קרא - ושניהם מקרא אחד דרשו, דכתיב: בשכבך ובקומך, רבי יוחנן סבר: מקיש שכיבה לקימה - מה קימה קריאת שמע ואחר כך תפלה, אף שכיבה נמי קריאת שמע ואחר כך תפלה; רבי יהושע בן לוי סבר: מקיש שכיבה לקימה - מה קימה קריאת שמע סמוך למטותו, אף שכיבה נמי קריאת שמע סמוך למטותו. מתיב מר בריה דרבינא: בערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה; ואי אמרת בעי לסמוך, הא לא קא סמך גאולה לתפלה, דהא בעי למימר השכיבנו! אמרי: כיון דתקינו רבנן השכיבנו, כגאולה אריכתא דמיא. דאי לא תימא הכי - שחרית היכי מצי סמיך? והא אמר רבי יוחנן, בתחלה אומר: ה' שפתי תפתח, ולבסוף הוא אומר: יהיו לרצון אמרי פי! אלא: התם כיון דתקינו רבנן למימר ה' שפתי תפתח - כתפלה אריכתא דמיא, הכא נמי, כיון דתקינו רבנן למימר השכיבנו - כגאולה אריכתא דמיא

רש"י מסכת ברכות דף ז עמוד ב

זה הסומך - וכל שכן דשחרית, דעיקר גאולת מצרים בשחרית הוה, כדכתיב ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (במדבר ל"ג), וסמיכת גאולה לתפלה רמזה דוד בספר תהלים, דכתיב ה' צורי וגואלי (תהלים י"ט), וסמיך ליה יענך ה' ביום צרה (תהלים כ'), ואמרינן בברכות ירושלמי (פרק א'): מי שאינו סומך גאולה לתפלה למה הוא דומה - לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך, יצא המלך ומצאו שהפליג - אף הוא הפליג, אלא יהיה אדם מקרב להקדוש ברוך הוא אליו, ומרצהו בתשבחות וקלוסין של יציאת מצרים, והוא מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו. באמצע תקנום - בין שני קריאת שמע תקנו כל תפלות של יום, דקא סבר: תפלת ערבית קודמת לקריאת שמע. גאולה מאורתא לא הוי - הילכך: גאולה דאורתא לא חשיבא לאהדורי עלה סמיכת תפלה. מה קימה קריאת שמע ואחר כך תפלה - דשחרית כולהו מודו דבעי מסמך.

חברותא ברכות דף ז עמוד ב

אמר רבי יוחנן: איזהו בן עולם הבא? - זה הסומך גאולה לתפילה של ערבית, שמקדים קריאת שמע וברכותיה לתפילה, ואינו מפסיק ביניהם. רבי יהושע בן לוי חולק ואומר: כל תפלות היום באמצע תקנום, בין קריאת שמע של בוקר לקריאת שמע של ערבית. והיינו, שבערבית יש להקדים את התפילה לפני קריאת שמע וברכותיה, ורק אחר התפילה קורא את שמע עם ברכותיה. במאי קא מפלגי, מה הם שתי טיבותיהם? מבארת הגמרא: אי בעית אימא, קרא, שנחלקו בדרשת הפסוק, ואי בעית אימא נחלקו בסברא, ומפרשת הגמרא: אי בעית אימא, נחלקו בסברא. דרבי יוחנן סבר, גאולה במצרים מאורתא נמי הוי, שהרי נתנו להם רשות לצאת כבר בלילה [כדלהלן ט א], אלא גאולה מעלייתא, דהיינו היציאה בפועל ממצרים, לא הויא אלא עד צפרא, בוקר. וכיון שגם בלילה הייתה גאולה, יש לסמוך גאולה לתפילה גם בלילה. ורבי יהושע בן לוי סבר: כיון דהגאולה בפועל לא הויא אלא מצפרא, לא הויא, אין גאולת הלילה נחשבת כגאולה מעלייתא, ולכן אין צורך שיסמכו לה את התפילה. ואי בעית אימא קרא, ושניהם מקרא אחד דרשו, דכתיב [דברים ו ז]: "בשכבך ובקומך", הכתוב הקיש את חיוב קריאת שמע של שחרית שמקורו מ"בשכבך", לחיוב קריאת שמע של ערבית שמקורו מ"בקומך", והם נחלקו כיצד יש לדרוש את ההיקש: רבי יוחנן סבר: מקיש שכיבה לקימה, מה קימה [בשחרית] קודם קורא קריאת שמע ורק אחר כך תפילה, אף שכיבה [בערבית] נמי, קורא קודם קריאת שמע ורק אחר כך תפילה. ואילו רבי יהושע בן לוי סבר, אכן הכתוב מקיש שכיבה לקימה, אך כך יש לדרוש את ההיקש: מה קימה [בשחרית] קורא קריאת שמע סמוך למיטתו, סמוך לקימתו משנתו, כלומר, שאין הפסק של תפילה בין הקימה לקריאת שמע, אף שכיבה [בערבית] נמי, קורא קריאת שמע סמוך למיטתו, סמוך לשכיבה. כלומר, שלא תפסיק התפילה בין קריאת שמע לשכיבתו, ונמצא שקודם מתפלל, ורק אחר כך קורא את שמע. מתיב מר בריה דרבינא לשיטת רבי יוחנן שצריך לסמוך גאולה לתפילה גם בערבית, הרי שנינו במשנה לקמן [יא א]: בערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה. ואי אמרת בעי לסמוך גאולה לתפילה גם בערבית, הא לא קא סמך גאולה לתפילה, דהא בעי למימר השכיבנו, והיא אינה ברכה על הגאולה. ואם כן, אינו סומך גאולה לתפילה? מתרצת הגמרא: אמרי, אמרו ליישב: כיון דתקינו רבנן לומר ברכת "השכיבנו", נחשבת אף היא כגאולה אריכתא דמיא. כהמשך לברכה ראשונה שהיא על הגאולה, ויש כאן סמיכות גאולה לתפילה. וראיה לדבר: דאי לא תימא הכי, יקשה גם בשחרית, היכי מצי סמיך גאולה לתפילה? והא אמר רבי יוחנן: בתחילה, לפני שפותח בתפילת שמונה עשרה, אומר "ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך", ולבסוף, לאחר שסיים תפילת שמונה עשרה הוא אומר "יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, ה' צורי וגואלי". וכיון שאומר "ה' שפתי תפתח" לפני התפילה, נמצא שהוא מפסיק בין גאולה לתפילה. אלא, על כרחך, צריך לומר דהתם בשחרית, כיון דתקינו רבנן למימר את הפסוק "ה' שפתי תפתח", כתפילה אריכתא דמיא ונחשב כסומך גאולה לתפילה. הכא נמי, לגבי ברכת השכיבנו, כיון דתקינו רבנן למימר "השכיבנו", כגאולה אריכתא דמיא, ואינה הפסק בין גאולה לתפילה

האמוראים מסכימים כי יש להסמיך את הגאולה לתפילה בשחרית. מה הסיבה שצורך זה לא יהיה קיים בערב? הגמרא מציגה שתי סיבות – א. גאולת מצרים לא הייתה בערב, אלא מחצות לילה ועד השחר. ב. סדר יומו של האדם צריך להתחיל ולהסתיים בקריאת שמע. חשוב יותר שקבלת מלכות שמיים שבקריאת שמע תהיה המסגרת הסובבת את יתר התפילות, מאשר החשיבות של הסמכת הגאולה לתפילה. הגמרא אומרת שאמירת ברכת השכיבנו איננה מהווה הפסק בין הגאולה לבין התפילה. "כגאולה אריכתא דמי".

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף ז עמוד ב

א. הואיל ותקנוהו סמוך לגאולה הרי היא כגאולה. ב. הרי גאולת מזיקים נזכרה בה, "והסר מעלינו"

ניתן לבאר שמכיוון שחז"ל תיקנו לומר את הברכה, היא איננה מהווה הפסק. אמנם איננו מצמידים את הגאולה לתפילה, אלא אומרים ברכה נוספת ביניהם, אך מכיוון שחז"ל תיקנו לאומרה, ההלכה איננה מזהה את הברכה הזו כהפסק.

בפירושו השני, המאירי אומר שברכת "השכיבנו" היא תוספת לגאולה. כהמשך למה שלמדנו לעיל, הזכרת הגאולה צריכה להיבחן בכך שאנו אכן בוטחים בהצלתו של הקב"ה. כשם שגאל את ישראל ממצרים, כך הוא ישכיבנו ויעמידנו לשלום, וישמור צאתנו ובואנו לחיים ושלום מעתה ועד עולם. מעבר להבדל הפרשני, יתכן וישנו גם הבדל הלכתי. לפי הפירוש הראשון, מעשית יש הפסק בין הגאולה לבין התפילה, אך הלכתית לא מתייחסים אליה. כלומר, יש רצף הלכתי בין הגאולה לבין התפילה, אך אין הצמדה של הגאולה לתפילה. אין הפסק, אך גם אין צמידות. לפי הכיוון השני, ברכת השכיבנו היא עצמה ברכת גאולה. הצמדת ברכת השכיבנו לתפילה היא הצמדת והסמכת הגאולה לתפילה.

תר"י מבאר שברכת השכיבנו היא השלמה ממש של ברכת הגאולה. רבי יהושע בן לוי אומר שאין עניין להסמיך גאולה לתפילה בלילה, מכיוון שהגאולה לא הייתה שלמה באותה עת. תר"י אומר שזו בדיוק מטרת ברכת השכיבנו – להשלים את תמונת הגאולה הבלתי-שלמה שהייתה באותה עת.

תלמידי רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף ב עמוד ב

הטעם שאינו הפסקה מפני שהשכיבנו מעין הגאולה הוא, שבשעה שעבר השם לנגוף את מצרים היו מפחדין ומתפללין לבורא לקיים דברו, ושלא יתן המשחית לבוא אל בתיהם, שדרך הצדיקים שיראים תמיד שמא יגרום החטא, וכנגד אותה התפלה התקינו לומר "השכיבנו", שיצילנו השם מכל דבר רע, וישמור צאתנו ובואנו. וכיון שהתקינו לאמרו כנגד מה שהיה בשעת הגאולה, אמרו דלא הוי הפסקה, דכגאולה אריכתא דמיא

אם כך, לשיטתו "השכיבנו" זו ברכה שהיא חלק מהשלמת ברכת הגאולה. זו עמדה קיצונית יותר מדברי המאירי, המקשר בין הגאולה לבין האמונה והבטחון. זו ממש הזכרה של ליל יציאת מצרים (עיין ביחידה #3 הדין בשאלת הזכרת יציאת מצרים בלילות).

הסבוראים תיקנו ברכה שלישית בין שמע ושמונה עשרה של ערבית, "יראו עינינו". רקע נוסף על ברכה זו נמצא בהרחבות.

❖ הרחבות – ברכת "יראו עינינו"

אמנם ברכה זו איננה נהוגה ברב הקהילות בארץ ישראל, אך היא עדיין נהוגה ברבות מגלויות ישראל. האם אין ברכה זו מפסיקה בין הגאולה לבין התפילה?

תוספות מסכת ברכות דף ז עמוד ב

אנו שאומרים "יראו עינינו" ופסוקים אחרים אחר השכיבנו, נראה הואיל ותקינו להו רבנו, הוה ליה כגאולה אריכתא, דתקינו לומר זה, שבתוך כך יתפלל חבירו גם הוא, ולא ילך מבית הכנסת עד שיגמור כל אחד תפלתו. וגם יש באותם פסוקים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמנה עשרה, ואגב שתקנו לומר אותם פסוקים, תקנו לומר חתימה של "יראו עינינו"

שימו לב לניסוח התירוץ הראשון של בעלי התוספות – מכיוון שחז"ל תקנו את הפסוקים הללו, הרי זו כגאולה אריכתא. משמע שהמושג "גאולה אריכתא" אינו בהכרח קשור לתוכן הברכה, אלא לתקנת חז"ל. אם חז"ל תיקנו, זה לא מהווה הפסק. בתירוץ זה, השאלה אם יש בכך הזכרה של הגאולה איננה מעסיקה את בעלי התוספות. זה מתאים לכיוון הראשון שהצגנו לעיל.

כאמור, לפי כיוון זה, לכאורה משמע שאין דרישה של צמידות של גאולה לתפילה, אלא רק שלא יהיה הפסק ביניהם. נשוב לנקודה זו בהמשך.
 התירוץ השני הוא שיש י"ח הזכרות, כמו בעמידה. כלומר – ברכה זו אמורה להיות תמצית (או תחליף, ע"ע בהרחבה לעיל) לתפילה. אם כך, הסמכת הגאולה ל"ראו עינינו" היא הסמכת הגאולה לתפילה!
 רב עמרם גאון, בסידור שחיבר, אומר את ההיפך הגמור מהתירוץ הראשון!

סדר רב עמרם גאון (הרפנס)⁵ תפילת ערבית ד"ה הכי מתחזי

כיון דתקינן רבנן בתראי למימר פסוקי דשבחא דקב"ה ופסוקי דרחמי, ומחתם נמי המולך בכבודו בתפלת ערבית, ליכא למסמך גאולה לתפלה

בעלי התוספות מבארים שאם חז"ל תיקנו לומר את הפסוקים, הם אינם מהווים הפסק. רב עמרם אומר שאם חז"ל תיקנו את הפסוקים הללו, זה מוכיח שהם סבורים שאין דרישה לסמוך גאולה לתפילת ערבית. מדוע? בעלי התוספות מבארים בשמו (ראה הערת שוליים לעיל) –

מיהו בסדר רב עמרם פירש מה שאנו אומרים קדיש בין גאולה לתפלת ערבית, לאשמעינן דלא בעינן מסמך גאולה דערבית לתפלה, משום דתפלת ערבית רשות. ולא נהירא ... ונכון להחמיר ולהזהר מלספר בינתים ... אפילו אי סובר רבי יוחנן כרב דאמר רשות היא, מכל מקום מחייב לסמוך. אם כן גם לנו יש לסמוך

רב עמרם גאון אומר שמכיוון שתפילת ערבית רשות, אין דרישה לסמוך גאולה לתפילה. אם הדין של סמיכת גאולה לתפילה הוא דין בהעצמת הזכרת גאולה, לכאורה היות התפילה רשות איננה משפיעה עליה. לכאורה המשמעות היא שסמיכת גאולה לתפילה הוא דין בתפילה. מכיוון שהתפילה רשות, אין הקפדה שהיא תעשה ברצף עם ברכת הגאולה.⁶

ברם, יש לבחון כמי רב עמרם פוסק.

על פניו המשמעות היא שרב עמרם פוסק כרבי יהושע בן לוי, ולא כרבי יוחנן. אך רבי יהושע בן לוי אומר שיש להתפלל שמונה עשרה ולקרוא קריאת שמע אחריה, בסיום התפילה. רב עמרם גאון אינו משנה את הסדר המקובל – גם בסידור שלו קריאת שמע מופיעה לפני שמונה עשרה. אם כך, לכאורה רב עמרם גאון אינו פוסק כאף שיטה! הוא פוסק שיש לקרוא קריאת שמע לפני העמידה גם בערבית, כלומר, התפילות אינן באמצע, אך גם אינו דורש להסמיך גאולה לתפילה!

יש כמה כיוונים לענות על שאלה זו. נציע אחת, על פי דרכם של הצ"ח והגרי"ד סלוביץ'יק. הגמרא מביאה שני מקורות למחלוקת רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי. מחלוקת אחת עוסקת בהסמכת הגאולה לתפילה, ונובעת משאלת שלמות גאולת הלילה. השנייה עוסקת בהיקש קריאת שמע של ערב ושל בוקר. ניתן להתייחס אליהן כשני מקורות לאותו הדין. אך עיון ומחשבה נוספים מעלים שבעצם יש כאן שתי שאלות נפרדות –

א. האם גאולת הערב מצדיקה דרישה לסמוך את הגאולה לתפילה?

ב. האם תפילות תוקנו באמצע. כלומר – מהו הסדר הנכון – קריאת שמע, ולאחריה תפילת העמידה, או להיפך – תפילת העמידה ולאחריה קריאת שמע.

כמובן שאם קריאת שמע נקראת אחרי העמידה, אין אפשרות להסמיך את הגאולה לעמידה. רבי יהושע בן לוי אומר שההיקש מלמד שיש לדחות את קריאת שמע שתאמר אחרי תפילת העמידה. ואם תשאל – אך כיצד ניתן להסמיך גאולה לתפילה? תשובתו היא – גם כך גאולה זו איננה שלמה, כך שההסמכה איננה משמעותית כל כך. רבי יוחנן אומר להיפך – ההיקש מלמד אותנו לקרוא קריאת שמע ולהתפלל לאחר מכן. עתה ישנה שאלה נוספת – האם חשוב להצמיד את הגאולה לתפילה? על כך הוא עונה שכן, גאולת הלילה משמעותית דיה להצדיק את ההסמכה הזו.

⁵ סידור זה עבר שינויי נוסח, תוספות ומהדורות רבות. נראה שדברי בעלי התוספות המובאים בשמו לא נכתבו על ידי רב עמרם גאון, אלא כתוספת מאוחרת יותר לסידור המקורי. ברם, הדברים נראים תואמים את שיטתו דיים, שבהמשך נתייחס אליהם כשיטתו.

⁶ איננו שוללים את האפשרות ההפוכה, אך היא נראית קשה יותר. ניתן לטעון שמכיוון שתפילת ערבית רשות, אך הזכרת יציאת מצרים היא חובה, מראש תקנת הזכרת יציאת מצרים בלילה שונה מהזכרתה ביום. אופי ההזכרה שונה. שוני זה הוא בין מאפייני ברכת הגאולה של היום והלילה. אם כך, סמיכת גאולה לתפילה זה דין בהזכרת הגאולה של היום, ובלילה אינו קיים, מכיוון שאין בהכרח תפילה להסמיך אליה. בהמשך נעמיק בכיוון זה.

לכאורה רב עמרם פוסק את החלק הראשון של דברי רבי יוחנן – יש לקרוא קריאת שמע ולהתפלל לאחר מכן, אך לא את החלק השני – אין דרישה להסמיך גאולה לתפילה בלילה, שהרי בלאו הכי התפילה איננה חובה.

לכאורה לפי שיטתו נכון שתפילת העמידה תבוא אחרי קריאת שמע, גם בערב. מסתבר שגם הוא מסכים שלא נכון להפסיק ביניהם, הרי יש סדר שנקבע. אך אין דרישה של צמידות. בשחרית יש עניין להצמיד גאולה לתפילה. בערבית הדרישה היא לסדר עוקב, לא לצמידות. לכן מותר להפסיק בענייני התפילה ביניהם.

הרשב"א נשאל על הפסק בין ברכת השכיבנו ותפילת העמידה. נראה שהוא מתלבט בין הביאורים –

שו"ת הרשב"א חלק א סימן רצג

שאלת מה שנוהגין בארץ הזאת בליל ראש חודש שמכריז שליח צבור בין קדיש לתפילת ערבית ראש חודש. הודיענו אם יש בו משום הפסקה וראוי למחות אם לא?

תשובה אין ראוי למחות ובדין הוא דכל דבר שצריך לתפילה אין בו משום הפסק. וכדאמרינן בברכת הלחם טול ברוך טול ברוך אינו הפסק. וכל שכן זה שהוא צורך התפילה ממש שלא יטעו ולא יזכירו המאורע בתפילה. וכל שכן בתפלת ערבית שהוא רשות. ופוק חזי מה עמא דבר. וכן נוהגין בכל מקום ולא מיחה אדם בדבר

הרשב"א מציע שתי הצדקות למנהג להכריז "יעלה ויבוא" וכדו' בין השכיבנו לבין תפילת העמידה – א. כל דבר שהוא צורך התפילה, אין בו הפסק. זה דומה לדברי בעלי התוספות על "יראו עינינו". ב. תפילת ערבית רשות.

מעניינת ההדגשה של הרשב"א שאפשר להכריז הכרזה זו בתפילת ערבית. האם הדברים אינם נכונים על שחרית?

הרמ"א מביא את דברי הרשב"א, ואכן אומר שעקרונית לא אמור להיות הבדל ביניהם –

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן קיא אות ב

לפי טעם זה נראה דאף בתפילת שחרית יכול להפסיק באלה מאחר שהוא צורך תפילה אמנם ב"י כתב לקמן סימן קי"ד (עמי רעז ד"ה ומ"ש ואיתמר) דאסור לשליח ציבור להכריז משיב הרוח בתפילת יוצר אור משום הפסק

בסוף דבריו נראה שהוא חזר בו, לאור דברי הבית יוסף. הבית יוסף אומר שאסור להכריז "משיב הרוח ומוריד הגשם" בין ברכת גאל ישראל לבין תפילת שחרית, למרות שהוא פוסק את דברי הרשב"א –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלו סעיף ב

אין לספר בין גאולה דערבית לתפלה, ואף הנוהגין לומר י"ח פסוקים ויראו עינינו, אין להפסיק בין יראו עינינו לתפלה; ומיהו מה שמכריז ש"צ ראש חדש בין קדיש לתפלת ערבית לא הוי הפסק, כיון שהוא צורך התפלה; וכן יכול לומר: ברכו, להוציא מי שלא שמע, ולא הוי הפסק

אם כך, מדוע דברי הרשב"א נכונים לערבית ולא לשחרית?

לפי רב עמרם גאון, הדברים ברורים. בערבית יש צורך לסדר קריאת שמע ושמונה עשרה לאחריה, אך אין חובה להצמיד אותם. בשחרית יש דרישה גם להצמיד אותם (מפני שתפילת השחר היא חובה).

מסתבר שלפי בעלי התוספות, מכיוון שחז"ל כבר הוסיפו את ברכת "השכיבנו", הרי שמושג הסמכת הגאולה לתפילה בערבית שונה. בערבית אין דרישה להצמיד, אלא יש דרישה שלא יהיה הפסק. המקרים שלמדנו הם נפקא מינות להבחנה בין הצמדה לבין חוסר הפסק – הוספת יראו עינינו, הכרזת "יעלה ויבוא", וכדו'.

אם כך, הפער בין רב עמרם לבין בעלי התוספות מצטמצם מעט. אמנם רב עמרם אומר שאין דרישה לסמוך גאולה לתפילה בערבית, אך הוא מודה שיש לסדרם זה אחר זה, ומסתבר שאם הסדר מחייב, הרי שאין להפסיק בדברים שאינם מענייני התפילה.

מכיוון שחז"ל הרחיבו את מושג "גאולה אריכתא" לדברים שאינם ממש ברכת הגאולה, בעלי התוספות מבינים שמושג הסמכת הגאולה לתפילה בערבית שונה מהסמכתו בשחרית. בשחרית יש דרישה לצמידות. לכן הרשב"א מסיק כי בערבית מותר להכריז יעלה ויבוא וכדו'. כלומר – אין דרישה של הצמדה, אך אסור להפסיק בין הגאולה והתפילה.

נפקא מינה לצורך להצמיד גאולה לתפילה בשחרית – "אמן" אחרי ברכת "גאל ישראל"

כפי שלמדנו, עולה שלפי רוב הראשונים מותר לומר דברים שהם מעניין התפילה בין ברכת הגאולה ותפילת ערבית. בתפילת שחרית, לעומת זאת, מוסכם שאין די בכך שלא יהיה הפסק. דרוש רצף ביניהם. שאלת מבחן מעניינת אודות הגבול הזה היא שאלת מענה "אמן" על ברכת "גאל ישראל" של החזן בשחרית. "אמן" שאנו עונים אחרי הברכות מאשר את דברי המברך. אנו אומרים – אמן, אכן, אף אנו עדים לדברי המברך, כפי שמבאר הטור –

טור אורח חיים הלכות תפלה סימן קכד

יענו אמן אחר כל ברכה וברכה בין אותם שיצאו ידי תפלה ובין אותם שלא יצאו ובכוונה שיכוין בלבו אמת היא הברכה שבירך המברך ואני מאמין בזה כי אמן הוא לשון האמנת דברים לכאורה, אין לך גאולה אריכתא גדול מעניית "אמן" על ברכת "גאל ישראל". זהו המשך האישור והחיבור לברכת הגאולה. אף על פי כן, הבית יוסף מביא מנהג האומר לא לענות אמן על ברכת "גאל ישראל"!

בית יוסף אורח חיים סימן נא אות ג

אחר גאל ישראל נהגו שלא לענות אמן על פי הזוהר (פרשת חיי שרה, בדיבור "רק את בני לא תשב שמה", קלב ע"ב) לא נצטט את דברי הזוהר כאן. נסתפק בכך שבזוהר מבוארת חשיבות סמיכת גאולה לתפילה, עד כדי כך שאפילו לא יענה "אמן" ביניהם.

❖ הרחבות – דברי הזוהר על סמיכת גאולה לתפילה

לאור זאת, הבית יוסף אומר שאכן כך פשט המנהג –

בית יוסף אורח חיים סימן סו אות ז

נהגו שלא לומר אמן אחר גאל ישראל

ברם, הרמ"א מביא מנהג שונה –

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן סו אות ד

מנהג שלנו שעונים אמן אחר השליח ציבור כשמסיים גאל ישראל

למדנו לעיל שהרמ"א מקבל את דברי הבית יוסף, והסכים שאין להכריז "יעלה ויבוא" וכדו' בין גאולה לתפילת שחרית (אלא רק בערבית). אך "אמן" על ברכת גאל ישראל עצמה היא ודאי גאולה אריכתא! מצד שני, הבית יוסף על סמך הזוהר מביא מנהג שונה – בשחרית אין מקום ל"גאולה אריכתא". אפילו לא להעצים את ברכת הגאולה עצמה!

שוב אנו עדים להבחנה שלמדנו בחלק הקודם. גם אם נאמר שיש חובה להסמיך גאולה לתפילה בשחרית ובערבית, בערבית יש את האפשרות להוסיף לפחות "גאולה אריכתא", ויתכן שגם מעניין התפילה. בשחרית אין מקור ל"גאולה אריכתא". אם כך, יתכן שאפילו עניית "אמן" על הברכה ייחשב להפסק!

נפקא מינה בין שחרית וערבית – תפילה בציבור או סמיכת גאולה לתפילה?

יש לציין שבמקום אחר הרשב"א מבחין מפורשות בין סמיכת גאולה ותפילה שחרית וערבית –

שו"ת הרשב"א חלק א סימן רלו

להתפלל תפלת השחר קודם קריאת שמע, אם מצא צבור מתפלל, כדי שיתפלל עם הצבור, כמו שאמר רבינו האיי גאון ז"ל בתפלת הערב? ונסתפקת בדבר זה.

אומר אני שלא אמר הגאון אלא בתפלת הערב, הואיל ותפלת ערבית רשות. ואפילו לדעת הגאונים ז"ל שאמרו שכל שהרגיל להתפלל קבעה על עצמו חובה. אפילו הכי אינה חובה כתפלת השחר, שהיא חובה גמורה אפילו לא קבלה. ולפיכך מסמך גאולה לתפלה בשחר טפי עדיף, וכן נהגו בכל ישראל

אדם מגיע לבית הכנסת באיחור ומוצא את הציבור עומד לתפילת העמידה. לכאורה בכדי להתפלל עם הציבור, נכון לעמוד ולהתפלל את תפילת העמידה עמם. מצד שני, יהיה בכך ויתור על סמיכות גאולה לתפילה. על מה עליו לוותר?

הרשב"א מכריע שבשחרית סמיכת גאולה לתפילה חשובה יותר מתפילה עם הציבור, ואילו בערבית תפילת העמידה עם הציבור עדיפה. הטעם שמזכיר הרשב"א הוא טעמו של הרב עמרם גאון – מפני שתפילת ערבית רשות.

נראה שהרשב"א נוקט דרך ביניים. הרב עמרם אומר שאין חובה לסמוך גאולה לתפילה בערבית, מפני שהיא רשות. הרשב"א מסכים שאין חובה לסמוך גאולה לתפילת ערבית, מפני שהיא רשות, אך יש עניין בכך. לכן עקרונית סומכים גאולה לתפילה ערבית, אך שיקול זה אינו גובר על מעלת התפילה בציבור (לעומת תפילת שחרית, בה סמיכת גאולה לתפילה גוברת על מעלת תפילה בציבור). השולחן ערוך פוסק גם את ההבחנה הזו –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קיא סעיף ג

אם עד שלא קרא קריאת שמע מצא ציבור מתפללין, לא יתפלל עמהם, אלא קורא קריאת שמע ואחר כך יתפלל, דמסמך גאולה לתפלה עדיף

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלו סעיף ג

מצא צבור שקראו קריאת שמע ורוצים לעמוד בתפלה, יתפלל עמהם ואחר כך יקרא קריאת שמע עם ברכתיה

מקום נוסף בו יש להעדיף תפילת הציבור על סמיכת גאולה לתפילה – שבת

ספר אור זרוע חלק א - הלכות קריאת שמע סימן יז

מצאתי בשם רבינו תם זצ"ל דבשבת אין לחוש לסמוך גאולה לתפלה הואיל דנפק לן מהאי קרא ד"יענך ה' ביום צרה", ושבת לאו יום צרה הוא

כפי שלמדנו בתחילת היחידה, מקור סמיכת הגאולה לתפילה הוא הפסוק "יענך ה' ביום צרה". אם כך, הצורך לסמוך את הגאולה לתפילה הוא "ביום צרה" בלבד! הבית יוסף דוחה את ההיסק הזה –

בית יוסף אורח חיים סימן קיא (לאות א)

ואין דבריו נראין, דההוא קרא סמך בעלמא, ובלאו ההוא קרא צריך לסמוך גאולה לתפילה! ועוד דתפילת שבת במקום תפילת חול, דענייה בעת צרה היא

ראשית, הצורך לסמוך גאולה לתפילה אינו מבוסס על הפסוק. הפסוק מאשש אותנו, אך הוא אינו תלוי בו. גם אם נקבל את הפסוק כמקור לפסוק, התפילה משפיעה על חיי האדם, ולא רק באותו הרגע, כך שבכל מקרה נכון להתפלל על עת הצרה.

השאגת אריה דוחה את הקושיה השנייה של הבית יוסף, ומסביר את דברי ר"ת באופן שונה בכדי לענות על הקושיה הראשונה –

שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן טז

אף על גב דהאי "ויעוד" אין לו שחר, מכל מקום מה שכתב דהאי קרא סמך בעלמא הוא, יש לו מקום ... עיקר הטעם של סמיכת גאולה לתפלה כדי לקרב להקב"ה אליו על ידי קילוסין של יציאת מצרים, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו כדי שתקובל תפלתו. וזה לא שייך אלא בימי צרה, שהן ימי החול שאדם מתפלל בהן י"ח ברכות שיש בהן שאלת צרכיו וצרותיו של אדם, אבל לא בשבת שאין מתפלל בהן אלא שבע שאין בהן שאלת צרכיו

כלומר, הטעם שאומר ר"ת, שאינו "עת צרה", אינו מכוון לנקודה רוחנית של היחס בין השבת לבין ימי החול, אלא לנקודה הלכתית פשוטה. הצורך לסמוך גאולה לתפילה נועד לחזק את בקשותינו. איננו מבקשים בקשות בתפילת השבת (מפני ש"שבת היא מלזעוק", איננו מתייחסים לזה כ"עת צרה"), אם כך אין צורך להסמיק את הגאולה לתפילה.

ברם, בסוף דבריו השאגת אריה נוטה להכרעת הבית יוסף –

שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן טז

מ"מ נ"ל שהעיקר כדברי הב"י דאפי' בשבת ויו"ט צריך לסמוך גאולה לתפלה

הגהת הרמ"א על דברי השולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קיא סעיף א

יש אומרים. הא דלריך לסמוך גאולה לתפלה, היינו דוקא בחול או ביום טוב, אבל בשבת אין לריך (דטעמא דבעינן למסמך גאולה לתפלה, משום דכתיב יענך ה' ביום צרה (תהילים כ, א) וסמך ליה יהו לרנן אמרי פי וגו' וגואלי (תהילים יט, טו). ושבת לאו זמן צרה ... וטוב להסמיק אס לא במקום שריך לכך

הרמ"א מכריע שעדיף להחמיר, אלא אם כן "צריך לכך".
 רבי עקיבא איגר אומר שאחד המקומות ש"צריך לכך" הוא אם איחר לתפילת שבת וצריך להחליט אם לסמוך
 גאולה לתפילה או להתפלל עם הציבור –

רבי עקיבא איגר אורח חיים סימן קיא סעיף ג

לעניין בשבת יתפלל עם הציבור ואחר כך יקרא קריאת שמע, כיון דבשבת אין חיוב כלל לסמוך גאולה לתפילה
 המשנה ברורה מכריע דברים דומים ביחס לעניית דברים שבקדושה בשבת בין גאולה לתפילה –

ביאור הלכה סימן קיא סעיף א ד"ה *וטוב

במשנה ברורה סתמתי להקל לעניין עניית אמן יהא שמיה רבה וכו' ... אחרי דאפילו בחול יש מקילין בעניית אלו בין
 גאולה לתפילה

רבנות – שו"ע סימן קיא

לסיכום:

בירושלמי (ברכות א א) משווים האמוראים בין סמיכת גאולה לתפילה לתכיפות אחרות – תיכף לסמיכה שחיטה, תיכף לנטילת
 ידיים ברכה. במידה והסמיכה נעשית כראוי, השטן אינו מצליח לפגום באף אחד מאלו. סמיכת גאולה לתפילה מבוססת שם על
 סמיכות הפסוק "יהיו לרצון אמרי פי" לפסוק "יענך ה' ביום צרה".
 יש להסתפק לאיזה מודל דומה הסמכת גאולה לתפילה – למודל של הקרבן, בו הסמיכה מקנה לשחיטה את משמעותה.
 בהקבלה, היינו אומרים שברכת הגאולה מקנה לתפילה אופי מסוים, או למודל של הנטילה, בה הברכה מקנה לנטילה את
 משמעותה. לפי כיוון זה, התפילה הסמוכה לגאולה מקנה עוצמה שונה של משמעות לברכת הגאולה, במידה והיא אכן סמוכה
 לה.

בהמשך שם, רבי אמי מביא משל לאדם שדפק על דלתו של המלך, המלך יצא לראות מה רוצים ממנו, וכשהמלך בא הדופק
 אינו נמצא. גם כאן ניתן להציע שני כיוונים – 1. הדפיקה היא שמייצרת את המפגש. עצם המפגש עם הקב"ה הוא הדבר
 החשוב. התוכן שניוני שניוני ביחס לעצם המפגש. הדפיקה, ברכת הגאולה, מייצרת את המפגש, ועתה יש לנצל את המפגש
 להתפלל כראוי. אם מכינים את הקרקע למפגש, והמפגש משתהה, זה פוגע במפגש. 2. הדפיקה מכינה את המפגש, אך המטרה
 היא המפגש. בהקבלה, ברכת הגאולה מכינה את הקרקע למפגש בצורה מיטבית, אך ניתן להסתדר גם בלעדיה.

רבינו יונה מבאר שני טעמים מדוע הסומך גאולה לתפילה הוא בן העולם הבא. בעזרת טעמיו גם משל הדפיקה זכה להבהרה –
 א. כאשר ברכת הגאולה מכינה את התפילה, ישנה הכרה בכך שבפדותו אותנו, נהיינו לו לעבדים. אם בד בבד עם
 בקשותינו מהקב"ה ננציח את היותנו עבדיו, נזכה לחיי העולם הבא. לפי הפן הזה, מובן מדוע ברכת הגאולה נעשית
 כחלק ממצוות קריאת שמע וקבלת עול מלכות שמיים. מטרת סמיכת גאולה לתפילה היא להעצים את חוויית
 העבדות שבקריאת שמע והזכרת ברכת הגאולה. אם כך, משמעות משל הדפיקה מחוברת לקבלת עולו, ולא לניצול
 הגאולה לבקש בקשות.

ב. המזכיר את הגאולה בסמוך לתפילה מחזק את האמונה שהקב"ה באמת רוצה ומסוגל להאציל עלינו מטובו. במובן
 מסוים, האמונה בגאולה ה' נבחנת בכך שאנחנו באמת ממשיכים ומבקשים את צרכינו ממנו. לא מדובר בניצול הזכרת
 שבחיו כדי להרוויח את מבוקשנו. ההיפך הוא הנכון – אנו מזכירים את חסדיו, בא המלך לדלת ושואל – האם אתה
 באמת מאמין בזה? בשלב זה המבחן, האם גם נבקש את צרכינו ממנו. האם אנו מאמינים ביכולתו להושיע כמו
 שהזכרנו את ישועתו הקודמת?

משמעות שני הביאורים הללו היא שברכת הגאולה מגיעה לשלמות על ידי הצמדת התפילה אליה.
 רש"י, לעומת זאת, מבאר שברכת הגאולה מקרבת את הקב"ה לאדם, ולכן זהו הזמן הנכון לבקש. הר"י מלוניל אומר שברכת
 הגאולה מכינה את האדם לתפילה. אם כך, עולים שלושה כיוונים בראשונים במשמעות סמיכת גאולה לתפילה –

1. רבינו יונה – סמיכת הגאולה לתפילה מעצימה את ברכת הגאולה.
2. רש"י – סמיכת הגאולה לתפילה מקרבת את הקב"ה, ועל כן התפילה יעילה יותר.
3. ר"י מלוניל – ברכת הגאולה מכינה את האדם לתפילה, ועל כן התפילה יעילה יותר.

הסמכת גאולה לתפילת ערבית

במסכת ברכות (דף ד ע"ב) רבי יוחנן וריב"ל חולקים אם יש לסמוך גאולה לתפילת ערבית, או שברכת קריאת שמע צריכה להיות בתחילת וסוף היום, והתפילות באמצע. הגמרא מציעה שתי סיבות למחלוקת – מסברא – הגאולה התחילה בערב (כך שסביר לסומכה לתפילה), מאידך היא לא הייתה שלמה עד בוקר. מן הפסוק – "בשכבך ובקומך" – כיצד נכון להשוות את קריאת שמע של שחר לשל ערב. אפשרות אחת – כשם שזו המצווה הראשונה בבוקר, כך תהיה המצווה האחרונה בערב. לחילופין, כשם שבבוקר סומכים גאולה לתפילה, כך בערב. הגמרא שואלת – והרי ברכת 'השכיבנו' מפסיקה בין גאולה לתפילה! עונה הגמרא – 'השכיבנו' היא חלק מ'גאולה אריכתא'. ניסוח הגמרא הוא מכיוון שחז"ל תיקנו, זו גאולה אריכתא. מניסוח הגמרא משמע שעצם תקנת חז"ל היא שמקנה לה מעמד של 'גאולה אריכתא'. המאירי מציע פירוש נוסף – הברכה עצמה ממשיכה לעסוק בגאולה (אמנם לא גאולת מצרים, אך גאולה, על כל פנים). תר"י ממשיך את הכיוון הזה צעד נוסף. הצורך בברכת השכיבנו נובע מכך שהגאולה טרם הגיעה. לכן נמצאים במצב ביניים – תוך כדי התהוות הגאולה, אך עדיין יש צורך לבקש הגנה. לפירושו יוצא ש"גאולה אריכתא" זה הוספת פן החסר בברכת הגאולה של ערבית.

לפי הפירוש הראשון, אין רצף מן הגאולה אל התפילה. אמנם אין הפסק (הלכתי), אך גם אין רצף. לפי הפירוש השני, יש רצף של ממש מברכת הגאולה לתפילה.

מתוך דיון זה, התעוררו הראשונים לדיון על ברכת "יראו עינינו".

בעלי התוספות מציעים שתי הצדקות לברכת ברכה זו –

- א. במקביל להסבר הראשון: חכמים תיקנו אותה כדי שאנשים יתעכבו ויצאו מבית הכנסת יחד. מכיוון שחז"ל תיקנו, זו גאולה אריכתא.
- ב. במקביל להסבר השני: ברכת "יראו עינינו" היא תמצית של תפילה. אם כך, יש כאן הסמכת הגאולה לתפילה!

רב עמרם גאון כותב את היפך התירוץ הראשון. הוא כותב שמכיוון שתקנו את ברכת "יראו עינינו", אין דרישה לסמוך גאולה לתפילה! בעלי התוספות מבארים שפסיקה זו מבוססת על כך שתפילת ערבית רשות. לכאורה עולה מכך שסמיכת גאולה לתפילה זה דין בתפילה. אין חובה להשקיע בהעצמת תפילת רשות. אך אם איננו פוסקים כרבי יוחנן, האם לא יותר נכון לקרוא קריאת שמע אחרי תפילת ערבית? הצ"ח והגרי"ד מבארים שמבחינת היקף "בשכבך ובקומך", דברי רבי יוחנן התקבלו – יש לקרוא קריאת שמע ולהתפלל לאחר מכן. מצד שני, אין חובה להסמיך גאולה לתפילה, מפני שתפילה זו היא רשות. מתוך כך עולה שיש לקרוא קריאת שמע, לברך את ברכת הגאולה, ולהתפלל ערבית לאחריהן. אך אין דרישה להצמיד את ברכת הגאולה עם התפילה. עולה שלשיטתו בשחרית יש חובה להצמיד את ברכת הגאולה לתפילה. בערבית יש רצף, קריאת שמע < גאולה < תפילה, אך אין חובה לסומכן זו לזו.

הרשב"א מציע שתי הצדקות להכרזת "יעלה ויבוא" וכדומה בין 'השכיבנו' לבין תפילת ערבית – א. אין בכך הפסק, מפני שזה צורך התפילה. ב. תפילת ערבית רשות.

הרמ"א כותב שאם דברי הרשב"א נכונים ביחס לערבית, לכאורה אין סיבה שלא יהיו נכונים ביחס לשחרית. ברם, נראה שהוא חוזר בו, לאור זאת שהבית יוסף פוסק את דברי הרשב"א, ומאידך פוסק שאין להכריז "משיב הרוח ומוריד הגשם" בין ברכת 'גאל ישראל' ותפילת שחרית.

לפי רב עמרם גאון, ההבדל מובן. בערבית יש חובת סדר, אך אין חובת הסמכה. מסתבר שגם בעלי התוספות מסכימים שאחרי שחז"ל הוסיפו "גאולה אריכתא", ההקפדה על הרצף נתמעטה במשהו.

נפקא מינה לצורך להצמיד גאולה לתפילה בשחרית – "אמן" אחרי ברכת "גאל ישראל"

הטור כותב שיש לענות אמן אחרי ברכת "גאל ישראל", שכן זהו עניית "אמן" ואישוש לגאולה! אך הבית יוסף, על פי הזהר, אומר שלא לענות אמן, בכדי לא להפסיק בין גאולה לתפילה. הרמ"א, לעומתו, אומר שנהגו לענות אמן. זו דוגמה להקפדה היתרה להסמיך את הגאולה לתפילת שחרית, אפילו במחיר ויתור על מענה אמן – על ברכה זו עצמה! לעומת תפילת ערבית, בה אנו מוסיפים ברכה שלמה.

נפקא מינה בין שחרית וערבית – תפילה בציבור או סמיכת גאולה לתפילה?

אדם המאחר לתפילה, ולא יספיק לקרוא קריאת שמע לפני שהציבור יתחילו להתפלל את תפילת העמידה. מה יותר נכון לעשות – להתפלל את התפילה כסדרה, או להצטרף לציבור ולהשלים את קריאת שמע לאחר מכן? הרשב"א פוסק שיש הבחנה בין שחרית וערבית. שחרית – יש לסמוך גאולה לתפילה. ערבית – עדיף להתפלל עם הציבור. וכך פוסק השו"ע בשמו.

הבדל דומה לזה – סמיכת גאולה לתפילה בשבת

גם בשבת הכרעת הפוסקים היא שעדיף להתפלל עם הציבור מאשר לסמוך גאולה לתפילה. מדוע? האור זרוע מביא בשם ר"ת שבשבת אין עניין לסמוך גאולה לתפילה, מפני שזה לא "עת צרה". הבית יוסף תמה על זה, הרי הפסוק "יענך ה' בעת צרה" זו אסמכתא בלבד, ואיננה הטעם לסמיכת גאולה לתפילה! השאגת אריה מבאר שכוונת ר"ת שונה. כפי שלמדנו בתחילת היחידה, סמיכת הגאולה לתפילה נועדה לסמוך את הגאולה לבקשות מהקב"ה. מכיוון שאין בקשות בתפילת שבת, אין עניין לסמוך את הגאולה לתפילה זו. למעשה בסוף דבריו השאגת אריה מסכים עם הבית יוסף שגם בשבת יש עניין לסמוך גאולה לתפילה. הרמ"א מכריע שעדיף לסמוך גאולה לתפילה, אך במקום צורך נכון לוותר על סמיכות זו. נפקא מינה שרבי עקיבא איגר מביא היא זאת – ויתור על סמיכת גאולה לתפילה בכדי להתחיל את תפילת העמידה עם הציבור.

ביחידה זו למדנו על משמעות סמיכת גאולה לתפילה. ביחידה הבאה נעמוד על היחס בין מה שעלה ביחידה זו ומה שעלה ביחידה הקודמת – בין היכולת להקדים את תפילת ערבית לשקיעה, זמן בו לא ניתן לקיים את מצוות קריאת שמע, לבין המצווה לסמוך גאולה לתפילה, עליו דנו ביחידה זו.